

“Cogito, Ergo Sum” Önermesi Üzerine Birkaç Söz

Yavuz KILIÇ*

Özet

‘Düşünüyorum demek ki varım’ önermesi (ya da ilkesi) felsefe tarihinde üzerine en çok yazı yazılan ve tartışılan, eleştirilen önermelerden biridir. Eleştirilerin odağında “düşünüyorum”dan “varım”a geçilemeyeceği düşüncesi yer almaktadır. Ayrıca, bu önermenin bir çıkarım olduğu da sıklıkla öne sürülmektedir. Bu yazıda, Descartes’ın bu önermeyi felsefesinin temeline koyarken amacının ne olduğu; önermenin totolojik bir önerme olduğu; önermenin bir çıkarım olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Düşünme, düşünce, çıkarım, bilgi, varlık

Abstract

One of the most discussed and criticized proposition (or principle) in the history of philosophy is that “I think therefore I exist”. In the essence of the criticisms is the idea that one cannot pass from “I think” to “I exist”. Besides it is often put forward that this proposition is also an inference. In this paper, I aim to show that when Descartes relies on this proposition for setting forth his philosophy what his purpose was; that the so-called proposition is a tautology and that it is not an inference.

Key words: Thinking, thought, inference, knowledge, exist or existence.

Felsefe tarihinde modern felsefe diye adlandırılan döneme damgasını vuran filozofların başında Descartes gelmektedir. Modern felsefenin ana görüşlerinde bu filozofun etkili olduğu, kendisinden sonraki dönemin felsefi problemlerini ve sorunlarını da önemli ölçüde belirlediği söylenebilir. Bu yönüyle Descartes, “modern felsefenin babası” diye görülür.

Descartes’ın modern felsefeye -ve sonraki dönemlere- damgasını vuran ana görüşü “cogito, ergo sum” (“düşünüyorum, demek ki varım”) önermesinde dile getirilir. Bu bakımdan “düşünüyorum, demek ki varım” önermesi (ya da ilkesi) felsefe tarihinin en ünlü önermelerinden biridir, ama aynı zamanda, üzerine en çok yazı yazılan ve eleştirilen önermelerin de başında gelmektedir. Bu önermeye yönelik eleştirilerin temelinde, “düşünüyorum”dan “varım”a geçilemeyeceği düşüncesi vardır. Başka deyişle, bir şeyi düşünmekle, o şeyin var olduğu sonucuna ulaşamayacağı yollu eleştiri, belki de, Descartes’ın felsefi görüşüne yöneltilen temel eleştiridir.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

Bu önermenin bir *çıkarım* olduğu da sık sık öne sürülen düşüncelerden biridir. Bu yazıda, Descartes’ın bu ilkeyi/önermeyi hangi soruna ilişkin olarak felsefesinin temelinde aldığı ortaya koyularak, Descartes’ın bu ilkesine yönelik yapılan bir kaç eleştiri ele alınıp değerlendirilecek; ayrıca bu önermenin totolojik bir önerme olduğu da gösterilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği gibi, bu önermenin totolojik bir önerme olduğu daha önce hem Descartes’ın çağdaşlarıncı hem de daha sonra Hegel ve Kierkegaard tarafından öne sürülmüştür. Bu yazıda görüşlerine kısaca yer vereceğimiz Hegel ve Kierkegaard’ın önermeyle ilgili öne sürdükleri, sonuç aynı olsa da, bizim görüşümüzden öncülleri bakımından farklıdır. Bu farkın ne olduğunu ve bu iki filozofun bu konuda söylediklerini sonraya bırakarak, şimdi Descartes’ın görüşlerine bakalım.

Descartes, “düşünüyorum, demek ki varım” ilkesine yöntemsel kuşku da denilen bir yolla ulaşır. Onun amacı, kendisinden hiçbir biçimde kuşku duyulamayacak bir ilkeye ulaşmaktır. Bu amaçla, o zamana dek öğrendiklerini, düşüncelerini (ya da kanılarını, inançlarını, bilgilerini, vs.) dizgesel bir biçimde kuşkuya tabi tutar. Bu düşüncesini ilk kez *Yöntem Üzerine*’de dile getirir. O, duyuların sağladığı bilgiye güvenmez, çünkü duyuların bizi çoğu kez aldattığını düşünür. Kesin olarak bilinen matematikteki en basit akıl yürütmelerde bile yanlış yapılabileceğinden, matematiğin ortaya koyduğu bilgilerden de kuşku duyulabilir. Ayrıca, düş görüyor olmamız yüzünden ulaştığımız yargılar doğru olmayabilir.¹ Descartes, “kötü niyetli cin” düşüncesiyle de kuşkuyu en uç noktaya taşır. Bu düşünce, en yetkin varlık olarak tasarlanan Tanrı’dan bile kuşku duyulabileceğini varsaymak için ortaya atılmıştır. En yetkin varlık yanıltıcı olamayacağı için, Descartes, bizi yanıltanın kötü niyetli cin olduğu düşüncesindedir. Bu kuşkuyla Descartes ulaştığı noktayı şöyle belirtir:

“Ancak, hemen sonra fark ettim ki, her şeyin yanlış olduğunu düşünürken, bu düşünen ‘Ben’in bir şey olması gerektiği zorunlu idi. ‘Düşünüyorum, demek ki varım’ın doğruluğu öylesine kesin ve sağlamdı ki, kuşkucuların en ölçsüz varsayımlarının onu sarsamayacağını anlayıp, felsefe için aradığım ilk ilke olarak çekinmeden onu kabul etmem gerektiğine karar verdim” (Descartes, 1990b:127).

Descartes, aynı düşüncelerini bir başka eserinde de şöyle dile getirir: kuşku duyabileceğimiz her şeyi bir tarafa bırakırız ve bunu yanlış diye gösteririz. Tan-

1 Descartes’ta “kuşku” bir yöntem gereğidir, ama onun bu yönteminin hareket noktalarından birini oluşturan “rüya argümanı” çok tartışmalı bir konudur. Bu argümanın, duyularımızdan kuşku duymak için kullanılmayacağı üzerine daha fazla bilgi için, Kabadayı, Talip, “Descartes ve Rüya Argümanı” (Afyon Kocatepe Üniversitesi, *SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ*, Cilt V, Sayı:2, 2003) adlı makaleye bakılabilir.

rı'nın, cennetin, cisimlerin olmadığını ve ellere, ayaklara ya da bir bedene sahip olmadığını varsaymak kolaydır; ancak bu şeylerin olmadığından kuşku duymamızı aynı biçimde kavrayamayız; “çünkü düşünen şeyin düşünmeyle aynı zamanda olmadığını varsaymak bir çelişkidir. Bu yüzden bu bilgi² kırıntısı, -‘düşünüyorum, demek ki varım’-, derli toplu bir biçimde felsefe yapan biri için herşeyden ilk ve kesin olacaktır” (Descartes, 1990c:195). Descartes’a göre felsefede elde ettiğimiz “ilk bilgi” de budur. Ona göre, her şeyden kuşku duyan bir insan, kuşku duymakta olduğundan kuşku duyamaz. Kuşku duyan bir “ben”in varolduğu ise açık ve seçiktir. Ancak, bu ben, beden ve zihinden oluşan bir varlık değil, saf zihinden oluşan bir varlıktır.

Descartes, bu önermeye (ya da ilkeye) sezgi yoluyla ulaşıldığını, dolayısıyla önermenin bir “çıkarım” olmadığını belirtir. Descartes, kendisine çağdaşlarınca yapılan eleştirilere verdiği yanıtta, önermenin çıkarım olmadığını ısrarla vurgular:

“... düşünen şeyler olduğumuzun farkına vardığımız zaman, bu, herhangi bir tasım aracılığıyla türetilmeyen ilk kavramdır. Birisi ‘Düşünüyorum, demek ki benim ya da varım’ dediği zaman, tasım aracılığıyla düşünmeden varoluşu çıkarmıyor, ama zihnin yalın sezgisiyle apaçık bir şey olarak onu ayırt ediyordur. Bu şu olgudan açıktır ki, birisi tasım aracılığıyla onu çıkarsaydı, ‘Düşünen her şey vardır (is) ya da varolur (exists)’ büyük öncülünün bilgisine önceden sahip olması gerekirdi” (Descartes, 1990e:100).

Buraya dek söylenenlere bakıldığında, önermede “düşünme” kavramının temele alındığı, bu kavramın merkezi bir kavram olduğu görülebilir. Bu nedenle, Descartes’ın bu konuda öne sürdüklerini daha iyi anlayabilmemiz için “düşünme” kavramını açmamız, ama ondan önce de onun töz görüşüne bakmamız gerekiyor. Çünkü, “düşünüyorum”la ne kastedildiğinin ortaya konabilmesi, Descartes’ın töz üzerine söylediklerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Descartes’a göre, sonlu ve sonsuz olmak üzere iki tür töz vardır.³ Descartes, Tanrı’yı sonsuz töz olarak, zihin ve bedeni (cisim) ise sonlu töz olarak görür. Sonlu her bir tözün temel bir özneliği vardır. Bu öznelik, zihin söz konusu olduğunda *düşünme*, beden söz konusu olduğunda ise *uzam*dır (1990c:210). Peki, tözü nasıl bilebiliriz? Descartes’a göre töz, ancak öznelikleri aracılığıyla bilinebilir. Bu yüzden töz olan zihni bilebilmek için onun özneliğine bakmak gerekir.

Descartes, zihnin bedenden farklı olduğu göz önüne alınırsa, zihnin bedenden daha iyi bilinebileceğini düşünür. O, burada tartıştığını da “biricik amacımı” diye belirtir (Descartes, 1990e:94). Bu bakımdan, zihnin ve bedenin özneliklerine baka-

2 Cottingham, metnin Fransızca versiyonunda ifadenin “bilgi” değil “çıkarım” olduğuna dikkati çeker (Descartes, 1990c: 195 dipnot).

3 Descartes’ın tanımına bakılırsa, tek bir tözün olduğu söylenebilir. Ama bir başka açıdan, Tanrı, zihin ve beden diye üç tür töz var da denilebilir.

rak (zihin düşünür, beden yer kaplar), zihnin bedenden ayrı bir şey olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bunu yapmaya çalışırken, onun buradaki temel sorusu “ben neyim?” sorusudur. Bu soruya yanıtı açıktır: ben “düşünen bir şeyim.” Peki, “düşünen bir şey ne?” Descartes, zihnin özneliliği düşünmedir dediğinde, *düşünme* (thinking) ile “kuşku duyan, anlayan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen ve aynı zamanda imgeleyen, duyuşal-algılara da sahip olan bir şey”i anlatmak ister (Descartes, 1990d:19). “Ben, bütün özü ve doğası sadece düşünmeden oluşan, var olabilmek için herhangi bir yere gereksinim duymayan, herhangi materyal bir şeye dayanmayan bir tözüm” (Descartes, 1990b:127).

Yukarıda söylendiği gibi, Descartes, hem Tanrı’yı hem de zihni ve bedeni töz diye adlandırmaktadır. Oysa onun töz tanımının sadece sonsuz töz için uygun olacağı görülüyor. Descartes’a göre töz “varolmak için başka bir şeye dayanmadan varolan bir şeydir. Başka şeye dayanmadan anlaşılabilir sadece tek bir töz, yani Tanrı vardır” (Descartes, 1990c:210). Dolayısıyla, töze yüklenen böyle bir anlamın, zihin ve beden için geçerli olması zor görünüyor.

Descartes zihin ve beden arasında büyük bir fark olduğunu belirtir. Beden doğası gereği her zaman bölünebilir ama zihin her bakımdan bölünemezdir⁴ (Descartes, 1990d:59). Öte yandan Descartes, zihin ile bedenin birarada, -insanda- birlikte iş gördüklerini, birbirlerini etkilediklerini de görmüştür⁵. Descartes’ın ontolojisi her ne kadar zihin ve beden diye iki töze izin vermiş olsa da, o, bu iki tözün hem birbirini etkilediğini hem de *biraradallığını* belirtmiştir. Bunlardan ilki, Descartes’ın düşün-

⁴ Descartes’ın cismin özneliliğine, yani uzama bakmasının nedeni de, cismin, özneliliği aracılığıyla bilinebileceğini düşünmesindedir. Peki, Descartes, cisim dediği zaman bundan ne anlıyor? Descartes’ın cisim diye adlandırdığı sözcük *corpus* sözcüğüdür. Ama o, *corpus* sözcüğünden bir de bedeni kastetmektedir. Cisim konusunda Descartes *ontolojik* bakımdan tekçidir. Fizik dünyası, her ne kadar çokluk olarak görünse de, tek bir tözden oluşmaktadır. Descartes’a göre, “... evrensel görünüşte, maddenin ya da cismin doğası sert, ağır, renkli ya da başka bir biçimde duyularımızı etkileyen bir şey değil, uzunluğu, genişliği ve derinliği olan uzamlı bir tözdür” (Descartes, 1990c:224).

Bu kullanımda Descartes, *corpus* (cisim) sözcüğüne ‘uzamlı töz’ anlamını yükler. Cisim sözcüğünün tanımı dikkate alındığında, tanımın hem cismi hem de bedeni kapsadığı söylenemez. Çünkü, genel anlamda cisim ya da uzamlı töz yok olamaz, ama insan bedeni yok olur. Bu nedenle, cisimsel töz ya da uzamlı töz denildiğinde, bundan tekil insan bedeninin kastedildiği söylenemez.

⁵ Zihin ve bedenin *biraradallığını*, birlikteliğini şu ifadelerde de açıkça görmek olanaklıdır: acı, açlık, susuzluk vs. gibi duyular (sensations), zihin ve bedenin birleşmesinden ve birbirine karışmasından kaynaklanan düşünce kipleridir. Descartes’a göre, bu duyular yoluyla, “doğa bana, benim sadece bir gemide bulunan denizci gibi bedenimde bulunmadığımı, ama onunla çok açık bir biçimde birleştiğimi, adeta onunla bütünleştiğimi öğretmiştir” (Descartes, 1990d:56).

me ile kastettiği şeylere “imgeleyen ve duysal-algılara sahip olan” şeyleri de eklemesidir. Anlama yetisi gücünü, imgeleme gücünden (power) farklı gören Descartes, imgeleme gücünü “özümün, yani zihnimin özünün zorunlu bir oluşturucusu değildir” diye görür (Descartes, 1990d:51).

Burada, Descartes’ın görüşlerini doğru anlayabilmek için birkaç nokta üzerinde durmamız yararlı olabilir. Descartes şüpheyi, anlamayı ve istemeyi öylesine açık görür ki, bunlar üzerinde fazlaca durmaz. Ama imgelemeyi ve duysal-algılara sahip olmayı örneklerle açıklamaya çalışır. Ona göre imgelemenin nesnelere hiçbirini gerçek olmasa bile, imgeleme gücü gerçekten varolan bir şeydir ve düşünmenin parçasıdır. Duysal algılara sahip olan ya da *sanki* duyular aracılığıyla bedensel olarak şeylerin de farkında olan ile “Ben” aynıdır. Descartes’a göre, örneğin, şimdi ışığı görüyorum, gürültü işitiyorum, sıcaklık hissediyorum. Ne var ki uyuyor olabilirim, öyleyse tüm bunlar yanlış olur. Yine de görmeyi, işitmeyi ve ısınmayı kesin görüyorum. Bu yanlış olamaz; ‘duysal-algıya sahip’ dediğim şey tam anlamıyla budur ve terimin dar anlamında sadece bu düşünmedir (Descartes, 1990d:19).

Descartes’a göre duyu-algısı kesinlikle bir beden olmadan olamaz, bunun yanında, uykudayken daha önce duyular aracılığıyla kavrayamadığım pek çok şeyi duyular aracılığıyla kavradığımı gördüm (Descartes, 1990d:18). Söylenenlere bakılırsa, Descartes, imgelemenin ve duysal-algılara sahip olmanın saf zihinsel bir tözle ilgili değil, *bedenleşmiş insanla* ilgili olduğunu öne sürmüş görünüyor.

Bu noktada çabucak bir sonuca varılırsa, burada Descartes’ın görüşünde bir tutarsızlık olduğu yargısına varılabilir. Çünkü, imgeleme gücü zihnin özüne ait değilse (Descartes, 1990d:51), bu güç saf zihinsel tözle, dolayısıyla zihinsel tözün öz niteliği olan düşünme ile ilgili olamaz. Ya da “duysal algılara sahip bir şey”, bir bedeni gerektiriyorsa, bu, nasıl saf zihinle ilgili olabilir? Ne var ki, öne sürülenlerde bir tutarsızlık yoktur. Çünkü Copleston’un da belirttiği gibi, Descartes’ın anlatmak istediği şudur:

“İster bedenimin parçası olsun isterse bedenime dışsal olsun, gerçekten varolan herhangi bir nesneyi duyumsamamış, algılamamış ve imgelememiş olsam bile, yine de kendimi imgeliyor, algılıyor ve duyumsuyor olarak gördüğüm ve sonuçta bilinçli zihinsel süreçler oldukları ölçüde bu deneyimleri yaşamış olduğum doğru olacaktır” (Copleston, 1996:96).

Bu düşüncenin dayanağını Descartes’ın 5. yanıtında görebiliriz. 5. yanıtta Descartes, Gassendi’nin itirazlarına yanıt vermektedir. Gassendi, başka eylemlerinin herhangi birinden de aynı çıkarımı, sözgelişi, ‘yürüyorum, demek ki varım’ çıkarımını yapabilirim diyor. Descartes Gassendi’ye verdiği yanıtta şunları belirtir:

“Yürümenin farkındalığının (awareness) bir düşünce (thought) olması dışında, ‘yürüyorum demek ki varım’ çıkarımını yapmadım. Bu çıkarım, beden hareketine değil, sadece bu farkındalığa uygulanırsa kesindir. Kendimi yürürken görüyor almama rağmen, bazen (rüya görüyor olmamız durumunda) bu hiç de olmamıştır, yani bedenim hareket etmemiştir. Bu yüzden, yürüdüğümü düşünmem (think) olgusundan pekâlâ bu düşünceye (thought) sahip bir zihnin varlığını çıkarabilirim, ama yürüyen bir bedenin varlığını çıkaramam. Bu aynı akıl yürütme başka durumlarda da uygulanır” (Descartes, 1990e:244).⁶

Descartes’ın burada “farkında olma” terimini kullanması, tutarsız gibi görünen görüşünün, tutarsız olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bunun için 2. Meditasyon’da öne sürülenlere bakmamız yeterli olabilir. Descartes, “farkında olma” ile “Ben” gerçekte aynı mıdır? sorusuna, “bilmiyorum” yanıtını verir (Descartes, 1990d:18). Burada Descartes, zihnin bedenden ayrı olup olmadığını sormadığını, ama sadece kesin ve açık bilgisine sahip olduğunu düşündüğü zihinle ilgili özellikleri incelediğini belirtmektedir. Descartes, düşünen bu şey, ister bedenle ister bedenden farklı bir şeyle aynı olsun, bunu bilmediğini kabul ediyor. Ama bunun *bilgisine* sahip olmadığını kabul etmiyor (Descartes, 1990e: 93). Dolayısıyla imgelemek, duyuşsal algılara sahip olmak, duyumsamak, algılamak ya da “yürümek” bir bedeni gerektirmektedir, ancak, Descartes’ın vurguladığı şey, tüm bunların “farkında olma”tır. Bu yüzden, bu farkındalık düşünme ediminin ortaya koyduğu bir düşünceyi dile getirmektedir. Dolayısıyla, burada ve yukarıda yaptığımız alıntıda (s.2’de), Descartes’ın söylediklerinden, düşünen şeyin varlığının *bilgisine* sahip olduğumuz ortaya çıkmaktadır.

* * *

Buraya dek söylenenlerden sonra, Descartes’ta düşünme, zihnin işlemleri olarak düşünülen doğrulama, onaylama gibi işlemlerin yanında, isteme, reddetme gibi istenç işlemlerini de içeriyor sonucu çıkıyor. Düşünme etkinliğine hem saf zihnin işlemlerinin hem de imgeleme, duyuşsal-algılara sahip olma gibi saf olmayan işlemlerin eklenmesi, Descartes’ın düşüncesinde sanki bir tutarsızlık varmış gibi görünmesine yol açıyor. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, burada bir tutarsızlık yoktur.

Descartes’ın görüşünde bu bağlamda bir tutarsızlık olmasa da, şunun söylenmesi yine de olanaklıdır: ‘Düşünüyorum, demek ki varım’ önermesindeki “düşünüyorum” ya da düşünen “Ben”, *varolmayı* (da) içerir. Başka deyişle, düşünme kavramına yüklenenlere baktığımızda, “düşünme” terimi “imgeleyen, isteyen, şüphe

⁶ Alıntıda geçen “çıkarm” sözcüğünü Descartes, önermenin bir çıkarım olduğunu belirtmek için değil, sadece önerme içinde, düşünen şeyin düşünmeyle aynı zamanda olacağına ilişkin bir düşünceyi dile getirmek için kullanıyor, denilebilir.

eden... vs. bir şey”i de kapsadığından, “düşünüyorum” “varım”ı da içerir. Bu yüzden düşünme kavramı, bir anlamda (kavramsal anlamda) “varım”ı içermektedir. Bu önerme, dizgesel kuşku sürecinin dolaysız bir sonucu olarak ortaya çıktığından, burada herhangi bir çıkarım da söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu önerme *totolojik* bir önermedir.

* * *

Yazının başında söylediğimiz gibi, Descartes’ın önermesinin totolojik bir önerme olduğu daha önce de öne sürülmüştür. Bu önermeyi yorumlayan Hegel ve Kierkegaard’ın görüşlerine burada kısaca da olsa yer vererek, bizim görüşümüzden farklılığını ortaya koymamız uygun olacaktır.

Hegel’e göre “Descartes felsefesinin ruhu, Düşünce ve Varlığın (Thought and Being) birliği olarak bilgidir sadece. ... Descartes, her şeyden kuşku duymamız gerektiğini söyleyerek, sadece ve sadece düşünceden başlamamız gerektiğini ifade eder ve bu, mutlak bir başlangıçtır. Böylece o, bütün belirlenimlerin reddedilmesini felsefenin ilk koşulu yapar” (Hegel, 1995:224).

Hegel önermede geçen “Ben”in, “kendilik bilincinin bireyselliği değil, düşünce anlamına geldiğini” öne sürer (Hegel, 1995:227). “Düşünce olarak Varlık ve Varlık olarak düşünce”, bu, benim kesinliğimdir, yani ‘Ben’im. Bu yüzden ‘*Cogito, ergo sum*’ önermesinde, “Düşünce ve Varlığın birbirleriyle ayrılmaz bir bağı olduğunu götürür” (Hegel, 1995:228).

Hegel bu önermenin bir tasım olmadığı, varlığın düşünceden çıkarılmadığı konusunda Descartes’la aynı düşüncededir (Hegel, 1995:228). O, önermedeki “demek ki” sözcüğünü, çıkarımlarda kullanılan “demek ki” sözcüğüyle aynı anlamda görmez. Hegel’in bu yorumu doğrudur. Çünkü, “demek ki” sözcüğü her ne kadar bir çıkarım ifadesi, bir çıkarım yapılmış gibi bir şeyi gösteriyorsa da, bir çıkarımın olabilmesi için öncül ya da öncüllerin olması gerekir. Oysa Descartes’ın görüşünde bu önermenin öncülü ya da öncülleri yoktur. Ama Hegel bu bakımdan değil de, Varlık ve Düşünce arasındaki bağlantıyı dolaysız bir bağlantı olarak görmesi bakımından (Hegel, 1995:229) önermenin bir çıkarım olmadığını öne sürer.

Bu bağlantının dolaysız olduğunu belirten Hegel’in düşüncesiyle Descartes’ın düşüncesi (Hegel’in yaptığı dönüştürmeyi saymazsak) paralellik taşır. Çünkü Descartes bu ilkenin bir çıkarım değil, zihnin doğrudan doğruya kavrayışıyla, yani sezgiyle elde edildiğini vurgular. Descartes’ın sezgi tanımını da bu söylenenleri desteklemektedir:

“Sezgi dediğimde, duyuların düzensiz tanıklığını ya da şeyleri birarada baştan savma yapan imgelemin aldatıcı yargılarını değil, ... anladığımız şey hakkında kuşkuya yer bırakmayan açık ve dikkatli bir zihnin kavrayışını anlıyorum” (Descartes, 1990a:14).

Burada Hegel’in Descartes’ın düşüncesine yönelik yaptığı yorumla ilgili bir noktaya işaret etmek gerekiyor. Hegel’in Descartes’ın düşüncesi üzerine söyledikleri, aslında Descartes’ın söylemedikleridir. Çünkü Hegel, felsefe tarihinde hep yaptığı şeylerden birini burada da yapmakta, yani kendisinden önce gelen filozofların görüşlerini kendi görüşlerine uygun biçime dönüştürmektedir. Descartes’ın görüşünü de kendi görüşüne ustaca dönüştürür: “düşünme”yi düşünceye, “varım”ı da varlığa. Hegel’in sisteminde düşünce varlığa, varlık da düşünceye indirgenir; bu yüzden *düşünme* ile *düşünce* kavramları da aynı görülebilir. Ne var ki, düşünme bir *etkinlik*dir, düşünce ise bu etkinliğin sonucunda ortaya çıkan bir *ürün*dür. Zaten Descartes düşünce ile düşünme arasında bir ayrım yaptığından, Hegel’in söyledikleri Descartes’ın söylediklerinden farklıdır. Descartes’ın yaptığı ayrım şu şekildedir: “*düşünce* (though) teriminden, bizdeki işlemler olarak farkında olduğumuz her şeyi anlıyorum. Bundan dolayı, burada düşünce sadece anlama, isteme, imgeleme ile değil, duyuşal farkındalıkla da aynı anlama gelecektir” (Descartes, 1990c:195). *Düşünme* (think) ise, yukarıda da belirtildiği gibi “kuşku duyan, anlayan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen ve aynı zamanda imgeleyen, duyuşal-algılara da sahip olan bir şeydir” (Descartes, 1990d:19). Descartes, açıkça adlandırmasa da, onda düşünme bir etkinliktir, düşünce ise bir üründür. Descartes, düşünen beni düşüncemden ayırıyorum demekte ve bu ayrımı da “bir şey bir kipten farklıdır” (Descartes, 1990 e:125) görüşüne dayandırmaktadır. Başka deyişle, Descartes’ın anlayan, kuşku duyan, doğrulayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen diye sıraladığı şeyler, düşünmenin kipleridir. Bu, şu ifadelerden de açıkça anlaşılacaktır: “Onlardan hangilerinin kendimden ayrı olduğunu söyleyebilirim?” dediğimde, bununla sadece bende asli olarak bulunan tüm bu düşünme kiplerini kastediyorum” (Descartes, 1990e:125). Descartes’ın görüşünde nasıl ki töz, öznelikleri aracılığıyla bilinebiliyorsa, öznitelikler de kipleri aracılığıyla bilinebiliyor.

Kierkegaard’a göre ise *cogito*’nun öznesi olan “Ben” bireysel insan anlamına geliyorsa, önerme hiçbir şeyi kanıtlamaz. Çünkü önerme “Düşünüyorum, ergo benim” biçiminde oluşur. Ona göre, *cogito*’daki “Ben” tekil insanın varolması anlamında yorumlanırsa, filozof⁷ haykırır: “nasıl da aptal, burada senin kendiliğin ya da benim kendiliğimle ilgili sorun yok, sadece saf benle ilgili bir sorun var.” Ne var ki bu saf ben, saf kavramsal bir varoluştan başka pekâlâ olamaz; o zaman “ergo ne anlama gelir?” Kierkegaard’a göre burada bir sonuç yoktur, çünkü önerme totolojiktir (Kierkegaard, 1944:281). Kierkegaard’a göre, Hegel’in düşüncesinin tersine, önermedeki “Ben” bireysel olarak varolan insan anlamında kullanılır, ama o da aslında *var* değildir.⁸ Kierkegaard’ın eleştirisinin bu noktada doğru olduğu söylenebilir.

⁷ Burada kastedilen filozof Hegel’dir.

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için, Türkyılmaz, Çetin. (2004). *19. Yüzyılda Geleneğe Başkaldırma: Kierkegaard, Marx ve Nietzsche*. Hacettepe Üniversitesi: Yayınlanmamış Doktora Tezi’ne bakılabilir.

Çünkü Descartes, ünlü önermesini dile getirmeden önce, “Ben”den ayrılmaz olan şeyi, kesin olan şeyi, “Ben’im, ben varım” biçiminde dile getirir. Ardından da “ama ne zamana kadar?” sorusunu sorar. Descartes’ın yanıtı “düşündüğüm sürece”dir (Descartes, 1990d:18). Dolayısıyla, sözü edilen “ben”, Kierkegaard’ın da dediği gibi, bireysel olarak varolan insan anlamındadır. Ama her şeye rağmen, bu aynı zamanda, meditasyonu -zihninde- yürüten her birey, kendi varoluşunu bu tarzda ortaya koyabilir de demektir.

Kierkegaard, Descartes’ı “ben düşünüyorum”dan hareketle varoluşu temellendirmeye çalıştığı için eleştirir. Ona göre varoluşu düşünceden çıkaramayız. Çünkü düşünebilmek için önce varolmak gerekir (Kierkegaard, 1944:294). Kierkegaard’ın Descartes’a yönelttiği eleştirinin bu noktada yanlış olduğu söylenebilir. Çünkü Descartes düşünüyorumdan hareketle varoluşu temellendirmeye çalışmaz, onun amacı bu değildir. Ayrıca, Kierkegaard Descartes’ın sorununun epistemolojik bir sorun olduğunu dikkate almadığı gibi, bilgisel olanla varlıksal olan arasındaki öncelik sonralık ilişkisini de göz önünde tutmaz. Çünkü Descartes’ta varlıksal olanın sıralaması Tanrı *var*, Ben *varım* ve dış dünya ya da diğer şeyler *var*; bilgisel olanın sıralaması ise, “Ben”i *biliyorum*, “Tanrı”yı *biliyorum* ve dış dünyayı *biliyorum* biçimindedir. Descartes’e göre, yukarıda da belirtildiği gibi, “düşünen şeyin düşünmeyle aynı zamanda olmadığını varsaymak bir çelişkidir” (Descartes, 1990c:195). Elbette bu ifadeden, düşünmenin olabilmesi için düşünen bir şeyin varolması gerektiğine ilişkin bir önvarsayım kabul ediliyor sonucu çıkarılabilir. Ama bu da önermenin bir çıkarım olduğunu göstermez.

* * *

Bu yazının başındaki soruya, yani ‘Descartes’ın bu önermeyi (ya da ilkeyi) düşüncesinin merkezine alırken sorunu neydi?’ sorusuna dönersek, bu soru hakkında ne söyleyebiliriz?

Descartes’ın felsefede sarsılmaz, kesin bir ilkeye ulaşma ya da felsefi düşüncesinin temelini oluşturacak ilk ilke bulma çabasının nedeni, onun “sistem” filozofu olmasından kaynaklanmaktadır. Başka deyişle, Descartes “bütün”ü açıklama iddiasındadır. Bu iddiada olanların yaptığı ilk şey çokluğu teke indirgemektir. Bu tek kimi zaman bir kavram, kimi zaman da bir ilke olmuştur. Descartes’ın yapmaya çalıştığı da “bütün”ü açıklamada sağlam bir başlangıç ilkesi bulmaktır.

Descartes’ın “düşünme” kavramına yüklediklerini açarken, zorunlu olarak onun töz görüşüne de gitmek gerekmişti. Töz görüşü elbette bir yanıla Descartes’ın varlık görüşüdür. Ama onun varlık görüşü ile bilgi görüşü önermede içiçe geçmiş görünüyor.⁹ Bu içiçelik yüzünden olsa gerek, Descartes’ın amaçladığı şey gözden kaçmaktadır.

⁹ Yine de, bu içiçelikte, düşünen şeyin (zihnin, “Ben”in) bir töz olduğu, “düşünme”nin ise bu tözün özneliği olduğu ayrımını akılda tutmamız yararlı olabilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Descartes’ın “düşünüyorum, demek ki varım” önermesini felsefesinin ilk ilkesi yaparken amaçladığı şey “kesin bilgi”ye ulaşmaktır. Descartes kesin, doğru bilgiye nasıl ulaşılacağını sorun edindiği için, sorunu ontolojik değil, epistemolojiktir. Kesinliğe, doğruluğa ulaşma amacı, “insan bilgisinin bütünlüğü için bir temel oluşturma” (Çüçen, 2004:6) amacı dikkate alındığında, Descartes’a yöneltilen eleştirilerde, onun amacının sıklıkla gözardı edildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Cevizci, Ahmet. (2001). *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi
- Copleston, Frederick. (1996). *Descartes*, (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi
- Cottingham, John. (1996). *Descartes Sözlüğü*. (Çev. B.Gözkın, N.İlgıoğlu, A.Çıtıl, A.Kovanlıkaya). İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Çüçen, A.Kadir. (2004). “Heidegger’s Critique of Descartes’ Metaphysics”, <http://felsefe.uludag.edu.tr>.
- Descartes, René. (1990a). *Rules for the Direction of the Mind*, The Philosophical Writings of Descartes. Volume I (Translated by John Cottingham, R.Stoothoff, D.Murdoch). Cambridge: Cambridge University Press
- Descartes, René. (1990b). *Discourse on the Method*, The Philosophical Writings of Descartes. Volume I (Translated by John Cottingham, R.Stoothoff, D.Murdoch). Cambridge: Cambridge University Press
- Descartes, René. (1990c). *Principles of Philosophy*, The Philosophical Writings of Descartes. Volume I (Translated by John Cottingham, R.Stoothoff, D.Murdoch). Cambridge: Cambridge University Press
- Descartes, René. (1990d). *Meditations on First Philosophy*, The Philosophical Writings of Descartes. Volume II (Translated by John Cottingham, R.Stoothoff, D.Murdoch). Cambridge: Cambridge University Press
- Descartes, René. (1990e). *Objections and Replies*, The Philosophical Writings of Descartes. Volume II (Translated by John Cottingham, R.Stoothoff, D.Murdoch). Cambridge: Cambridge University Press
- Hegel, F.G.W. (1995). *Lectures on the History of Philosophy*. Volume III (Translated by Elizabeth S. Holdane and Frances H.Simson). Lincoln and London: University of Nebraska Press
- Kierkegaard, Søren. (1944). *Concluding Unscientific Postscript*. (Translated by D.F. Swenson and W. Lowrie). Princeton: Princeton University Press
- Sorell, Tom. (2002). *Descartes*. (Çev. Cemal Atila). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Timuçin, Afşar. (1999). *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Bulut Yayınları